Emre Aracı
emre.araci@andante.com.tr

Hatıradan ibaret kalan şehirde gezintiler

Yazarımız İstabul'un hafızasında ve ruhunda bıraktığı izleri şaşırtıcı bağlantılarla ince ince birleştirerek bizi bu sefer duygu yüklü bir yolculuğa çıkarıyor. Cemal Reşit Rey'in Nişantaşı'ndaki konağı, eski bir Pervititch haritası, bir radyo programı, Fatma Cevdet Hanım'ın yakılmamış mektuplarında karşımıza çıkan Paul Lange Bey, Çaykovski'nin unutulmuş İstanbul günlükleri, bestecinin Şehbal mecmuasındaki fotoğrafı, "Patetik" Senfoni ve bir çocuğun hayalleri; hatıradan ibaret kalan bu şehir gezintisinde bir araya geliyor.

Pèlerinages dans la ville qui n'est plus que souvenir, Türkçe tercümesiyle "Hatıradan ibaret kalan şehirde gezintiler". Ayın bestecisinin Cemal Reşit Rey olduğu Borusan Klasik'te bir radyo programı kaydetmek üzere Şair Nigâr Sokağı'ndan Osmanbey'e ve oradan da Şişli'ye doğru yürüdüğüm bir öğleden sonra, tam da bestecinin ailesinin bir zamanlar konağının bulunduğu köşe başından geçerken doğduğum yıl ve şehirde, 1968'de Ankara'da Ankara Devlet Konservatuvarı Yayınları tarafından 45 sıra numarasıyla basılan ve böylesine insanı alıp sürükleyen bir başlığa sahip o piyano albümünü düşünüyordum ve esasında ben de o öğleden sonra Şair Nigâr Sokağı'nda yürürken, etrafımı çevreleyen, estetikten mahrum beton yığını, sonu gelmeyen sıra sıra ruhsuz binalar arasında, kendimi hatıradan ibaret kalan bir şehirde dolaşıyormuş gibi hissediyordum. Nasıl olmuşsa birisi sokağın adının yazılı olduğu eski bir tabelayı, muhtemelen bir gün söküp atılırken, kurtarmış ve yitik bir medeniyetin paslı bir simgesi olarak bir apartman girişinin yan duvarına asmıştı. Bu eski tabela o sokağın artık resmî künyesi olarak işlev görmese de, "dili olsa da anlatsa" diyeceğimiz türden maziye tanıklık etmiş ve yıkılmadan önce kim bilir hangi tarihî binanın duvarında çakılı bir halde kaç kişiye yol gösteren bir ikon gibi öylece, sökülene kadar, kala kalmıştı. Üstelik Cemal Bey'i de kaç defa görmüş ve yakından tanıyor olmalıydı.

CEMÂL REŞİD REY

HATIRADAN İBARET KALAN ŞEHİRDE GEZİNTİLER

(Piyano için)

Djémal Réchid

Pèlerinages dans la Ville qui n'est plus que Souvenir...

(Pour le Piano)

M. S. Ü.
Devlet Konservatuvarı
Kütüphanesi

DEVLET KONSERVATUVARI YAYINLARI NO. 45

ANKARA 1968

Cemal Reşit Rey'in "Hatıradan ibaret kalan şehirde gezintiler" piyano süiti.

Şair Nigâr Sokağı'nın eski tabelası.

Ama belli ki bugün asılı durduğu yerinden, çoktan değişmiş sokağının çehresi içerisinde, öylece suskun bir halde kalmayı tercih etmişti.

İstanbul'da bu ve benzeri ne yazık ki pek çoğu betonlaşmış sokaklardan geçtikten sonra Jacques Pervititch'in 1921-1946 yılları arasında hazırlamış olduğu inanılmaz derecede detaylı şehrin eski sigorta haritalarını sanki google haritasına bakıp da yolumu bulmaya çalışırmışçasına yeniden dolaşarak ve o sokaklardaki sahiplerinin adları yadigâr kalmış konak ve köşklerini hayal etmeye gayret ederek teselli bulmaya çalışırım. Üstelik bu haritaların ilk örneklerinde harf devriminden önce adını "Djémal Réchid" şeklinde yazan besteci gibi semtler de benzer fonetik yazılımlarla verilmiştir. Nitekim yürüyüşümün dönüşünde, 90 sene önce, 1925 Haziran'ında hazırlanmış olan "Nichantach", "Mechroutiète Mahalessi" haritasına bakıyorum. Şair Nigâr Sokak o zamanki adıyla "Rue Ahmed Bey Sokak" ve bu sokağı "Rue Ahmed Efendi"nin kestiği noktadaki ahşap konağınsa "Rechid Bey"e, yani Cemal Bey'in babasına ait olduğunun önümdeki haritada yazılmış olduğu dikkatimi çekiyor. Hemen bitişiğindeyse Kaptan Paşa'nın, hepsi birbirinin benzeri beş evden oluşan, akaretleri var. 21. yüzyılda google haritalarında bile bu kadar detaya ulaşmanız mümkün değil.

Pervitich haritasındaki detay Evin İlyasoğlu'nun *Cemal Reşit Rey* kitabında Günsel Koptagel'den aktardığı Ahmet

LEGENDE:
NICHANTACH 4.
PLAN CADASTRAL d'ASSURANCES
LEVÉ ET DESSINÉ, EN JUIN 1925, PAR
ECHELLE 1: 1000.
MECHROUTIÈTE
MAHALESSI
HOPITAL
HAMIDIÉ
Vergers et Potagers
Potagers
Vergers
Voir les Blocs sur la Planche 6.
Voir la Planche 3.
Voir la Planche 5.
Planche 3.
Planche 6.
Narlian
Yair Nigar
Rechid Bey
Akarets Kaptan Pacha
Appart. Pellerin
Appart. Pellerin
Hampartzoum
Kechah Pacha
Osman Bey
Rue Djadessi
Rue Djadessi
Rue Djadessi

Gençliğinde Cemal Reşit Rey.

Emre Aracı Borusan Klasik stüdyosunda "Klasik Tatlar" için "Çaykovski İstanbul'da" programını kaydederken.

Reşit Bey'in konağının tasviriyle de öyle örtüşüyor ki bu tanımı şuuruma iyice işlemem gerektiğini düşünüyorum. Bir daha her o köşe başından geçtiğimde bu satırlar gözümün önünde canlanmalı: "Evin ön bahçesindeki parmaklıklar mor salkımlarla kaplı; bahçe kapısından binaya giden yol mozaik şeklinde düzenlenmiş çakıl taşlarıyla örtülüydü. Bu kısa yolun sağ kenarında bir bitki tarhı bulunurdu. Ev bakımlı olduğu zamanlarda bu tarhta mevsimine göre çiçekler yetiştirilirdi. Sol tarafından yana saparak evin önünden geçip arka bahçeye doğru bir yol uzanırdı. Bu yolda ortancalar vardı. Dıştan bakıldığında, evin giriş kapısının solunda birinci katta, sağdaki iki pencere Cemal Bey'in çalışma odasına, onun solundaki iki pencere de Ekrem Bey'in çalışma odasına aitti [...] Rey ailesinin konağından Osmanbey'e doğru birbirinin eşi beş ev sıralanırdı. Bu evlere, 'Kaptanpaşa evleri' denirmiş, rivayete göre karıları birbirini kıskanmasın diye benzer yaptırmış tümünü de. Bu evlerdeki komşular, Sadettin Ferit Talay, Memduh Şevket Esendal, Avukat Hayri Bey, General Osman Koptagel ailesi".

Çaykovski'nin kulağına gelen bando sesiyle gittiği ve Lange Bey idaresinde konser dinlediği Tepebaşı Bahçesi.

O zamanlar bir başka komşu, Faruk Yener de İlyasoğlu'nun aktardığı gibi konağın canlı bir tasviriyle şuurumuzda yaşamasını sağlayanlar arasındadır: "Zil sesinin daha içerideki yankısı sona ermeden gıcırdayarak açılan kapının ardında ya yüzünden hiç eksilmeyen gülüşü ve sesinde eski Dersaadet saygısıyla yaşlı kadın emektarlardan ya da tertemiz giysisiyle uşaklardan biri belirir, avluya girildiğinde boyutları pek sezilmeyen ahşap konağın büyüklüğü ilk bakışta fark edilirdi. Gıcırdayan tahta basamaklar, döşemesinde yılların yıprattığı halı serili sofaya ulaşır, karşıdaki açık kapıdan bakıldığında göze önce eski mobilyaları, görkemli masasıyla yemek odası; onun hemen yanında çoğu Fransızca, yüzlerce cilt kitapla dolu vitrinlerin çevrelediği çalışma odası çarpar, sokak tarafındaki oturma odasında Recaizade Mahmut Ekrem, Ahmet Mithat Efendi, Sami Paşazade Sezai veya daha yakın geçmişten Halit Ziya Uşaklıgil'in romanları gelirdi akla hemen... İnsan boyu çini sobalar, aşınmış halılar, işlemeli örtülerle kaplı sedirler, sedef kakmalı koltuk ve sehpalar, yaldızlı çerçevelerinde tükenmez sabırla bekleşip duran değerli el yazması levhalar, soluk aile fotoğrafları her yanında geçmişin nefesi dolaşan ortamı tamamlardı".

İşte o gün radyoya yürürken ve çevremdeki sevimsiz binaların ötesinde görebilmeye gayret ettiğim böylesine kaybolmuş yaşamlar gözümün önünde canlanırken kolumun altındaki onlarca senelik eski deri çantamın içerisinde duran konuşma metnimdeyse yine İstanbul ile ilgili, ama başka bir bestecinin anıları Füsun Özgüç'ün nazik davetiyle "Klasik Tatlar" programının frekanslarında yeniden hayat bulmak üzere benimle birlikte yol alıyordu. Daha önce *Andante* satırlarından hayata geçirdiğim bu öykü, 1886 ve 1889 yıllarında yapmış olduğu gemi seyahatleri sırasında yolu iki defa İstanbul'dan geçen Çaykovski'nin bu az bilinen ziyaretlerinin detaylarını içermekteydi ve o çantanın içinde sımsıkı yanımda götürdüğüm metin aynı zamanda şu an kaleme aldığım *Çaykovski İstanbul*'da kitabımın da giriş cümleleriyle başlıyordu: "2010 yılının karlı bir Şubat günüydü. Saint Petersburg'daki Alexander Nevsky Manastırı'nın mezarlığında ağır ağır yürüyordum. Üzerinde duran büyük haçı kanatlı meleklerin kucakladığı anıtsal bir mezarın başına gelmiştim. Pyotr İlyiç Çaykovski'nin karlar içerisindeki büstü tebessümlü bir edayla kaidesinin üzerinden öylece bana bakıyordu. Kim bilir hangi hayranının bıraktığı kıpkırmızı taze karanfiller saçılmış bir halde bütün bir

Çaykovski'nin Saint Petersburg'daki Alexander Nevsky Manastırı'nın mezarlığındaki anıtsal mezarı (fotoğraf: Emre Aracı).

CONCERT DES PETITS-CHAMPS

Le 3e grand concert instrumental aura lieu demain dimanche à 9 h. du soir.

Voici le programme.

PREMIÈRE PARTIE

1. Ouverture de *Don Juan*..... Mozart.
2. Symphonie (Pastorale) 1e tempo allegro non troppo..... Beethoven.
3. Deux soli pour Trombone avec accompagnement d'orchestre a) *An Meer* ; b) *Sérenade*, Julliaci..... Schubert.
4. Danse slave.. ..... Dwrzak.

DEUXIÈME PARTIE

5. Fantaisie sur *Freischutz* ..... Weber.
6. Cortège nuptial suédois..... Sodermann
7. Réveil du Printemps..... . Bach.
8. Grande Fantaisie sur un chant populaire dans le style des grands maîtres: Bach, Mozart (Marche militaire) Mendelssohn, Beethoven, Chopin, Strauss, Verdi (*Gavotte Louis XIII*) Weber et Wagner.

15 Mayıs 1886 tarihli La Turquie Gazetesi'nde Paul Lange idaresindeki konserin ilânı; Çaykovski konserin ilk yarısını dinlemişti.

شرق موسیقیسی نام

چایقوفسکی

روسیانك اك مشهور بستهكاری‌در . ۱۸٤۰ تاریخ میلادیسنده تولد ایتشدر. اوجه مأمورین عدلیه‌دن ایکن بالآخره ۱۸٦٦ دن ۱۸۷۷ یه قدر پترسبورغ دارالموسیقیسنده علم آهنك معلمی اولمشدر . داها سوکرا مأموریتسز قالارق شوراده ، بوراده — مع‌هذا علی الاکثر پترسبورغده — وقت کچیرمش : نهایت ۱۸۹۳ ده قولهرادن وفات ایتشدر. اثرلرنده بر آوروپالی روحنك وضوح و صفوتی ایله بردوس روحنك خشونت وغلظتی مشترکاً محسوسدر. الکمی آثاری روسجه «تؤرمن اوتکاین» و «بولانته» اسمندهکی اوپرالرلدر . دیکر بر چوق بستهکاری وموسیقیه متعلق مؤلفات ومقالاتی‌ده واردر .

موسیقیشناسلرك مشاهیری ایله معارفه

"Petersburg Dar-ül Musıkisi'nden Rusya'nın en meşhur bestekârı" Çaykovski 1913'te Şehbal mecmuasına konu olmuştu.

ömür boyu ruhunda çektiği yaranın kan lekeleri gibi şimdi etrafını sarmalamış bu cennet bulutları havasındaki beyaz battaniyenin üzerinde parlıyordu".

Şair Nigâr Sokağı'nda yürümeye devam ederken bir an kaldırım üzerinde yanımdan hızla geçen bir motosiklet bu satırları aklımda tekrarladığım bir sırada romantik 19. yüzyıl Saint Petersburg'undan beni 21. yüzyıl İstanbul'una çekivermişti. Çaykovski İstanbul'a ilk gelişinde kulağına gelen bando sesini takip ederek gittiği Tepebaşı Bahçesi'ndeki tiyatroda Paul Lange'nin idaresinde bir konser dinlemiş ve anılarında not ettiği eser listesinden yola çıkarak o günün yerel gazetelerinden *La Turquie*'de bu konserin ilanını bulmuş ve bunu ilk defa 2012'de *Andante*'deki bir makalemde yayımlamıştım (bkz: "Çaykovski'nin İstanbul'da dinlediği Beethoven Senfonisi" *Andante*, Haziran 2012, sayı: 70). Çaykovski'nin satırlarından, kendisinin duyarak kelimelere döktüğü hislerle yitik bir İstanbul konserinin repertuvarını, onun bir zamanlar kimselerden habersiz şereflendirmiş olduğu Tepebaşı Bahçesi'nde bugün yerine çoktan beton bir otoparkın dikildiği o tarihi tiyatrodan olamasa da tek başınıza kulaklıklarınızı takmış bir halde kayıt yaptığınız stüdyoda hayal gücünüzle o anı hissederek, o eserleri duyarak canlandırmanın ve başkaları için canlandırıyor olmanın yolculuğu benim için ilk defa yaşadığım tarif edilemez bir duyguya dönüşmüştü. Çaykovski seneler sonra tekrar İstanbul'a dönüyor gibiydi.

Radyo programı hazırlığı arefesinde, hiç umudum olmasa da, belki birkaç belge bulurum düşüncesiyle ve üstelik bestecinin adım atmış olduğu Tepebaşı Bahçesi'nden geriye kalan alanda o sırada açılmış bulunan Beyoğlu Sahaf Festivali'ndeki tezgâhları dolaşmaya başladım. Çaykovski'yi Osmanlı İstanbul'unda tanıyan, bilen var mıydı? 10 Şubat 1908'de Société Musicale de Constantinople senenin üçüncü büyük konserinde onun "Patetik" Senfonisi'ni İstanbul'da çalmış, Paul Lange de diğer bazı orkestra konserlerinde *Fındıkkıran* balesinden süiti idare etmişti. Ama gözüm *Şehbal* dergilerinin orijinal eski sayılarına ilişmişti. Selim Ahmetoğlu'nun inceleyerek içeriği hakkında kapsamlı bir kitap hazırladığı *Şehbal* II. Meşrutiyet döneminde, 1909 - 1914 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın aydınlar tarafından çıkartılmıştı. Kadın hakları ve teknolojiden tıbba, Avrupa edebiyatından Batı müziğine kadar pek çok konuda makaleler içermekteydi. Sahaf Bahtiyar Bilgili Bey'in tezgâhında bu derginin karışık eski sayılarının sayfalarını çevirirken bir anda Çaykovski'nin Paris'teki Reutlinger Stüdyosu'nda çekilen fotoğrafıyla karşılaşmak doğrusu benim için beklenmedik bir sürpriz olmuştu. Bahtiyar Bey'in bana eski harflerden tercüme ettiğine göre "Petersburg Dar-ül Musıkisi'nden Rusya'nın en meşhur bestekârı" 1913 yılında *Şehbal*'e konu olmuştu ve okurlara tanıtılıyordu.

Dahası Bahtiyar Bey'e aynı devir İstanbul'unda, 1920'lerde, piyano derslerine, konserlere gidip gelen genç

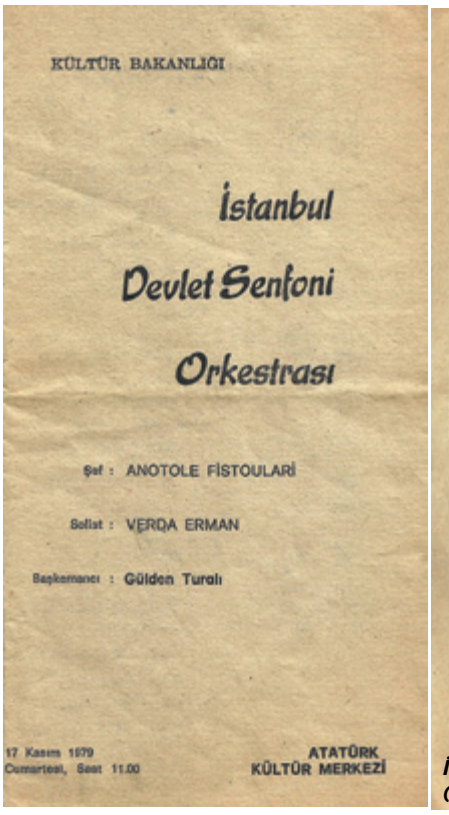

KÜLTÜR BAKANLIĞI

İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası

Şef : ANOTOLE FİSTOULARİ

Solist : VERDA ERMAN

Başkemanı : Gülden Turalı

17 Kasım 1979
Cumartesi, Saat 11.00

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

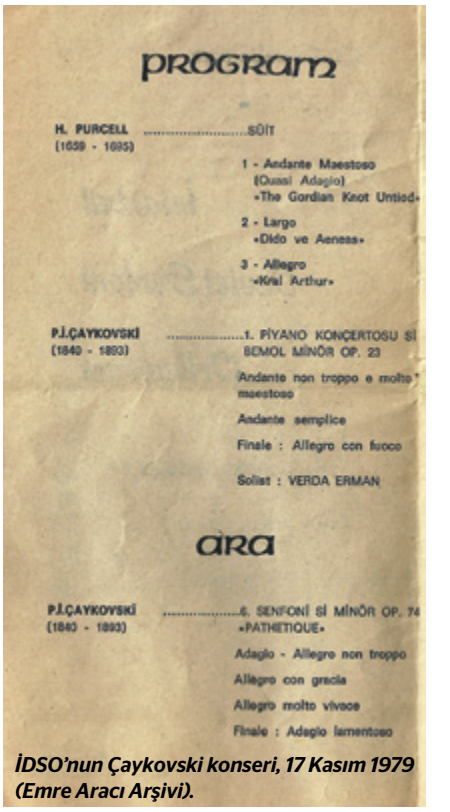

PROGRAM

H. PURCELL (1659 - 1695) ..... SÜİT
1 - Andante Maestoso (Quasi Adagio) «The Gordian Knot Untied»
2 - Largo «Dido ve Aeneas»
3 - Allegro «Kral Arthur»

P.İ.ÇAYKOVSKİ (1840 - 1893) ..... 1. PİYANO KONÇERTOSU Si BEMOL MİNÖR OP. 23
Andante non troppo e molto maestoso
Andante semplice
Finale : Allegro con fuoco
Solist : VERDA ERMAN

ara

P.İ.ÇAYKOVSKİ (1840 - 1893) ..... 6. SENFONİ Si MİNÖR OP. 74 «PATHETIQUE»
Adagio - Allegro non troppo
Allegro con grazia
Allegro molto vivace
Finale : Adagio lamentoso

İDSO'nun Çaykovski konseri, 17 Kasım 1979 (Emre Aracı Arşivi).

bir hanımının orijinal mektupları mucizevi bir şekilde ulaşmış, kendisi bunları yok olmaktan kurtararak, eski harflerden yeni harflere çevirip, İş Bankası Yayınları'ndan çıkan *Fatma Cevdet Hanım'dan İhsan Bey'e Yakılmamış Mektuplar* adlı kitapta toplamıştı. Sonradan uzaktan bir aile hısmım olduğunu da öğrenerek hayrete düştüğüm ve Kızıltoprak'taki köşkünden her hafta piyano dersleri için şehre inen Fatma Cevdet Hanım'ın piyano öğretmeninin adını kitabın son sayfalarına geldiğimde keşfettiğim ansa donup kalmıştım: Paul Lange Bey. Seneler geçmiş olmasına rağmen; o günden kalma bu tarihî evrak arasında hem Çaykovski, hem de Lange Bey hiç beklenmedik bir şekilde bana mevcudiyetlerini Tepebaşı'nda o öğleden sonra hissettirmişlerdi.

23 Kasım 2015'te Borusan Klasik'te konuk yapımcılığını üstlendiğim "Klasik Tatlar" programında yayınlanan "Çaykovski İstanbul'da" programı *Romeo ve Jülyet* Fantazi Uvertürü ile başladı ve Tepebaşı Tiyatrosu'nda verilen konserin birinci yarısındaki eserlerin ardından *Uyuyan Güzel* balesinden 3. Perde'deki Polonez ve "Patetik" Senfoni'nin final bölümü olan *Adagio Lamentoso* ile son buldu. Bu kapanış seçimimi yaparken Klin'deki müze evini ziyaret ettiğim besteciyi "Melankoli" tablosunun asılı durduğu yatak odasındaki o sade masası başında bu senfoninin son bölümü üzerinde çalışırken düşünüyordum. Üstelik bu senfoninin hayatımda önemli de bir yeri vardı: "Patetik" Senfoni 17 Kasım 1979 Cumartesi sabahı saat 11.00'de Taksim'deki Atatürk Kültür Merkezi'nde

Paul Lange Bey'in öğrencisi olmuş olan Fatma Cevdet Hanım'ın mektupları Bahtiyar İstekli tarafından kitaplaştırıldı.

hayatımda gittiğim ilk konserde, İstanbul Devlet Senfoni Orkestrası'ndan dinlediğim ve programını hep sakladığım ilk senfonik eserdi. Merhum Verda Erman'ın Çaykovski'nin 1. Piyano Konçertosu'nu çaldığı ve merhum Gülden Turalı'nın başkemancılığını yaptığı o sabah konserinde orkestrayı Anatole Fistoulari idare etmişti. O zamanlar bu senfoninin hayatımda önemli bir yer tutacağını bilemediğim kadar Londra Filarmoni Orkestrası'nın II. Dünya Savaşı sırasında bir sezon şefliğini yapmış olan Fistoulari'nin Mahler'in kızı Anna Mahler'le bir süre evli bulunmuş olduğundan da habersizdim.

Bu konserden birkaç sene sonra İstanbul Filarmoni Derneği'nin en genç üyelerinden birisi oldum ve eğer bir gün bu orkestrayı AKM'nin sahnesinde idare edersem derneğin konserler için verdiği adıma düzenlenmiş abonman kartımı konserde frağımın iç cebine koyacağım diye çocuk yaşımda bir dilek diledim. Seneler sonra 2006'da o gün geldi ve AKM'de aynı sahnede İDSO ile ilk provamda sadece abonman kartım değil, "Patetik" Senfoni'nin çalındığı 17 Kasım 1979 tarihli programın orijinali de yanımdaydı. Virginia Woolf'un "bir olay kayda geçinceye kadar gerçekte hiç bir şey olmamıştır" dediği gibi hatıradan ibaret kalan şehirde gezintileri canlı tutan, bizleri o gezintilere çıkmaya teşvik eden kelimelerle, ya da notalarla o hatıraların kayda geçirilmiş olmasıdır. Cemal Reşit Rey'in Nişantaşı'ndaki konağı, eski bir Pervititch haritası, bir radyo programı, Fatma Cevdet Hanım'ın yakılmamış mektuplarında karşımıza çıkan Paul Lange Bey, Çaykovski'nin unutulmuş İstanbul günlükleri, bestecinin *Şehbal* mecmuasındaki o fotoğrafı, "Patetik" Senfoni ve bir çocuğun hayalleri; bütün bunlar ancak hatıradan ibaret kalan bir şehir gezintisinde bir araya gelebilirdi. Bu hatıraların yerinde geçmiş sakinlerinin adları dahi yâd edilmeden bugün sakil mankenlerin vitrinlerini süslediği beton binalar yükselmişken ve kıymetli anılarımızı barındıran o ikonik yapılar artık birer hayalet gibi durdukları yerden metruk bir halde bize bakıyor olsalar da onlar esasında notalar ve kelimelerle bezeli apayrı bir evrende, o evreni görerek hissedebilenler için, nefes alıp vermeye hâlâ devam ediyorlar...

Çaykovski'nin "Patetik" Senfoni'yi bestelediği Klin'deki evinin yatak odası ve buradaki sade çalışma masası.